

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Van Yüzüncü Yıl University
The Journal of Social Sciences Institute
Yıl / Year: 2020 - Sayı: Salgın Hastalıklar Özel Sayısı
Issue: Outbreak Diseases Special Issue
ISSN: 1302-6879 - Sayfa/Page: 625-640

Hız. Peygamber'in Hastalıklara Karşı Tutumu Prophet's Attitude to Diseases

• Arif GEZER*

*Dr. Öğr. Üyesi. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Van / Türkiye.
Asst. Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Theology, Van / Turkey.
arifgezer@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8449-8083

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / ArticleType:
Araştırma Makalesi/ Research Article
Geliş Tarihi / DateReceived:
04/06/2020
Kabul Tarihi / DateAccepted:
03/07/2020
Yayın Tarihi / DatePublished:
15/07/2020

Atf: Gezer, A. (2020). Hz. Peygamber'in Hastalıklara Karşı Tutumu. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 625-640

Citation: Gezer, A. (2020). Prophet's Attitude to Diseases. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, Outbreak Diseases Special Issue, 625-640

Öz

Hastalık, sağlık, tedavi, hasta ziyareti, temizlik gibi konularda Hz. Peygamber'in birçok hadis vardır. Öyle ki Hadis konuları içinde, *Tıbb-ı Nebevi* adı altında ayrı ve müstakil bir alan oluşmuştur. *Tıbb-ı Nebevi*, Hz. Peygamber'in beşerî tecrübe ve bilgilerinin bir yansıması mıdır? Yoksa kısmen de olsa ilham ya da vahiy yönleri var mıdır? Bu tartışmalara girmemekle beraber, tıp alanındaki hadisleri genel olarak değerlendirdiğimizde, *Sünnette* ismi bizzat konmamış olsa bile azımsanmayacak bir *Koruyucu Tıp/Hekimlik* olgusunun var olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Malumdur ki hastalıklar çoğunlukla bireysel olduğu halde bazen toplumsal, bazen de küresel olabilir. İçinde bulunduğumuz küresel salgın (pandemi), bunun bir örneğidir. Küresel bir din olma iddiasındaki *İslam Dini*, hem fert hem toplum hem de küresel anlamda bütün sorunlarla ilgili çözümlerini sunabilmelidir. Bununla beraber, kıyamete kadar gelecek bütün sorunların çözümünü, 1400 yıl önce yaşamış ve Peygamberlik görevini tamamlamış bir şahıstan, uygulanmaya hazır bir şablon şeklinde beklemek mantıklı değildir. Karşılaşılan yeni sorunlar karşısında yeni çözümlerini, Peygamber'in getirdiği ilkeler doğrultusunda, yani sünnetin ışığında günümüzün Müslümanı sunabilmelidir. Bunun bir örneği olarak, Hz. Peygamber'in ve dolayısıyla İslam'ın salgın hastalıklar ve karantina mefhumu ile ilgili yaklaşımının ortaya konması meselesini kabul edebiliriz. Biz bu çalışmamızda ilgili hadislerden yola çıkarak bu konuyu aydınlatmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, hadis, salgın, hastalık, tedavi, karantina.

Abstract

There are many hadiths of the Prophet about issues such as illness, health, treatment, patient visit, cleaning. For this reason, a separate branch has been formed under the name of *Tıbb-ı Nebevi (Prophetic Medicine)* in Hadith issues. Is *Tıbb-ı Nebevi (Prophetic Medicine)* a reflection of the Prophet's human experience and knowledge? Or is there some inspiration or revelation in it? Although we do not participate in these discussions, when we evaluate the hadiths in the field of medicine in general, we can easily say that the *phenomenon of Preventive Medicine* exists considerably, even if it is not named. It is known that although the diseases are mostly individual, sometimes they can be social and sometimes global. The global epidemic (pandemic) we are in is an example of this. The Islamic Religion, which claims to be a global religion, should be able to offer solutions to the problems of individuals, society and globally. However, it does not make sense to wait for the solution of all the problems until the apocalypse as a ready-to-apply template from a person who lived 1400 years ago and completed his prophetic duty. Today's muslim should be able to offer new solutions to new problems faced, in the light of the Sunnah. An example of this is the demonstration of the Prophet's and therefore Islam's approach to Epidemics and Quarantine. In this study, we will try to enlighten this issue based on the relevant hadiths.

Keywords: Prophet, hadith, epidemic, disease, treatment, quarantine.

Giriş

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) sağlığa ve temizliğe verdiği önem herkes için dikkati calibtir. İki nimet vardır ki insanların çoğu onların kıymetini bilememiştir; sağlık ve boş zaman (Buhari, 1992: XVIII, 169) buyuran Hız. Peygamber (s.a.s.), insanın ve toplumun sağlığına azami derecede dikkat çekerek. Çünkü ibadetin ibadet ve kulluk ile mükellefiyetin ilk şartı güç yetirebilmektir. Bunun için de sağlıklı olmak en önemli hususlardandır. Zariyat Suresi 56. ayetinde belirtildiği gibi insanın yaratılış gayesi öncelikle kulluktur. Bunun ifa edilebilmesi de her şeyden önce sağlığın yerinde olmasına bağlıdır. Hem kişisel olarak hem de toplum olarak ibadet ve kulluk görevlerimizi yapabilmemiz için hastalıklı bir bünyeye değil, sağlıklı bir yapıya sahip olunması gereklidir. Sağlığın da olmazsa olmaz ilk şartı temizliğe önem vermektir.

Tıbbı Nebevi alanında tarih boyunca birçok müstakil eserler yazıldığı gibi, günümüzde de bu konuda sempozyumların düzenlediğine şahit oluyoruz. Tıbbı Nebevi ile ilgili çok geniş bir neşriyat vardır. Biz konumuzu dağıtmamak için bu alana girmiyoruz.¹

¹ Geniş bilgi için bakınız. Aba, V. (2019). *Tıbb-ı Nebevi Kaynağı ve Bağlayıcılığı*. İstanbul: Endülüs Yay.

Tıp, sağlık ve temizlik ile ilgili hadisleri genel olarak değerlendirdiğimizde, ismi bizzat konmamış olsa bile mükemmel bir *Koruyucu Tıp/Hekimlik* olgusunun var olduğunu rahatlıkla çıkarabiliriz. Yani hastalıkların oluşmasını önleyici birçok tavsiyenin hadislerde var olduğunu görebiliriz.

Koruyucu Tıp, hastalık geldikten sonra tedavi olmak değil, hastalığın gelmesini önlemek veya bir daha dönmemesini sağlamak için tedbir almaktır. Bu tedbirlerin en başında gelen iki unsur temizlik ve beslenmektir. Koruyucu tıp, bireylerin ve toplulukların sağlığına odaklanan bir tıp uzmanlık alanıdır. Önleyici tıbbın amacı sağlığı ve refahı teşvik etmek ve hastalık, sakatlık ve ölümü önlemeye çalışmaktır. Hastalığı önleme ve sağlığı teşvik yoluyla bireylerin, ailelerin, toplulukların ve toplumların sağlığını ve yaşam kalitesini iyileştirme çalışır.²

Koruyucu hekimlik ise, bireysel ya da toplum olarak hastalıkların ortaya çıkmasını ya da ağırlaşmasını engelleyici önlemler üzerinde çalışan bir hekimlik dalıdır. İnsanlık tarihinde pratik uygulama alanı eski olsa da hekimlikte bir bilim dalı olarak teşekkülü çok yenidir.³

Tıbbi Nebeviye temel teşkil eden hadislerde umumiyetle koruyucu hekimlikten bahsedildiği görülmektedir. Çünkü esas olan, kişiyi hasta olmaktan korumaktır. Hastalandıktan sonra tedavi ise zor, aynı zamanda pahalıdır. Bu yüzden Rasulullah sıhhi tedbirlere ayrı bir ehemmiyet vermiş ve bu yöndeki tavsiyelerinde koruyucu hekimlik konunun merkezini teşkil etmiştir (Turhanoğlu, 1996: 10).

Hz. Peygamber hadislerinde bir taraftan günümüzde koruyucu hekimlik (hıfzu's-sıhha) olarak tarif edilen hastalıklara karşı önlem almaya yönlendirirken diğer taraftan da hastalanma durumlarında tedavi olmayı tavsiye etmektedir. Onun sağlık ve temizlik konularındaki duyarlılığı hem maddi hem de manevi pisliklerden ve zararlı maddelerden uzak durulması ile ilgili tavsiyelerinden çıkarılabilmektedir. Hadis kitaplarının Kitabı't-Tıbb bölümleri ile müstakil Tıbbi Nebevi kitaplarında sağlık, temizlik ve doğru beslenme ile ilgili hadisler derlenmiştir. (Şeker, 2020: 160).

Hatta temizlik konusu, maddi ve bedeni temizliğin yanı sıra kalbî ve deruni boyutlarıyla da ele alınır. Müslim'in rivayet ettiği kalbinde zerre kadar kibir olan kişinin cennete gidemeyeceğini bildiren hadiste olduğu gibi (1992: I, 93). Ayrıca, kalp temizliği de

² <http://www.acpm.org/about-acpm/what-is-preventive-medicine> (Erişim Tarihi: 06.07.2020)

³ Yalım, Z.R. (1961). *Koruyucu Hekimlik ve Halk Sağlığı*. İstanbul. İ.Ü. Yayınları, No: 928

imanın olmazsa olmaz bir özelliği kabul edilir. Ayette “kalbinde hastalık kibir olan kişilerin” zemmedilmesi gibi (Ali İmran; 7). Malumdur ki *zekatın* manası da malı temizlemek demektir. Fakirin hakkı olan kırkta biri vermek ile mal temizlenmiş yani kul hakkından arındırılmış olur. Bilindiği gibi İslam, sosyal konuları ele alırken sadece maddi yönüyle değil, aynı zamanda manevi boyutuyla da değerlendirir.

Maddi ve manevi temizliğin yanı sıra, çevre temizliğine de çok önem veren Peygamberimiz, su ve yol kenarları ile gölgelik ve mesire yerlerinin kirletilmemesi için de özel tavsiyelerde bulunmuştur (Müslim, 1992:I, 226).

Kalp temizliği, çevre temizliği, mal temizliği, tıbbi nebevi, koruyucu tedavi gibi çağına göre yeni mefhumları bundan 1400 sene önce insanlığın idrakine sunan Hz. Peygamber (s.a.s.), bilhassa beden temizliği konusunda çok titiz idi. Hz. Peygamber (s.a.s.), abdest alınmak suretiyle, günlük olarak 5 kere yapılan el ve azalar temizliğinin dışında, en az haftada bir kere (Cuma günü), tüm bedeninin de yıkanmasını hadislerinde vurgulamaktadır (Müslim, 1992: I, 579). Ayrıca ağız ve diş temizliğine de çok ısrarlı bir şekilde dikkat çekmekte, her namazın başında yani günde en az 5 kere misvak kullanılmasını (dişlerin fırçalanmasını) tavsiye etmekte idi (Buhâri, 1992: I, 214).

Bu gün insanlık, bilhassa içinde bulunduğumuz şu pandemi sürecinde el yıkamanın ne kadar önemli ve hayati olduğunu farklı bir şekilde anlamış bulunmaktadır. Hz. Peygamber ise sadece ellerin değil, kolların, yüzün ve hatta ayakların yıkanması gerektiğini Kur'an'dan söylemiş ve bunu günlük farz olarak kılınan 5 vakit namazın ön şartı olduğunu belirtmiştir. Bu temizliğe maddi ve sıhhi yönlerinin yanı sıra bir de manevi, ruhi ve deruni temizlik boyutlarını kazandırmıştır.

Bulaşıcı hastalık olan yere girmemek, bulunduğu yerde bulaşıcı hastalık varsa sabretmek ve başka yere kaçmamak yani karantina oluşturmak ve ayrıca hacamat yada dağlama yapmak, koruyucu tıba, temizliğe ve az yemeye dikkat çekmek gibi özellikleriyle *Tıbbi Nebevi* bizce, tıbbın ve tedavinin Hz. Peygamber tarafından çok önemsenmesi, tavsiye edilmesi ve bizzat uygulanmaya konmasıdır.

Konumuzla ilgili olan, fakat her biri ayrı birer araştırma konusu mahiyetini taşıyan *İslam'ın sağlığa ve temizliğe verdiği önem, kalp temizliği, çevre temizliği, mal temizliği, hastalık, sağlık-ibadet ilişkisi, tıbbi nebevi, koruyucu tedavi, koruyucu hekimlik* gibi konuları başka çalışmalara bırakarak, biz bu çalışmamızda, Hz. Peygamber'in

hastalıklar ve özellikle de bulaşıcı hastalıklar ile ilgili tutumunu ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamızda metot olarak, önce konumuzla ilgili hadislerin tespit edeceğiz. Sonra onları analiz ederek konumuzla ilgili yorumlayacağız. Kütübi Sitte başta olmak üzere en güvenilir hadis kitaplarını esas alacağız. Bu şekilde güncel pandemi sürecine Nebevî bir yorum ve bakış açısı ortaya koymaya çalışacağız.

Hz. Peygamber'in Hasta ve Hastalıklara Karşı Tutumu

Ayet ve hadislerden oluşan Müslümanın dünya görüşüne göre, Allahu Teala her derdin devasını yaratmıştır. En önemli hadis kitaplarından biri kabul edilen İmam Buhari'nin Sahih adlı eserinde Kitabı't-Tıb adlı bir bölüm vardır. Bu bölümün ilk bab başlığı şu cümledir: Allah şifası olmayan hiçbir hastalık vermemiştir. (Buhari, 1992: VII, 11). Aynı cümle, Hz. Peygamber'in sahih bir hadisi olarak senediyle birlikte de verilmektedir. Yani Buhari, bu hadisin metnini bab başlığı haline getirmiştir ki bu onun çokça yaptığı bir uygulamasıdır. Bu hadis aynı zamanda Kütüb-i Sitte denen Hadis Koleksiyonunun diğer kitaplarında da mevcuttur. Mesela İbn Mace'nin Süneninde olduğu gibi (1992: II, 1137).

Ayetlerde de benzer bir açıklama vardır. İnşirah suresinde Allahu Teala şöyle buyurmaktadır: Şüphesiz ki her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, doğrusu her zorlukla beraber bir de kolaylık vardır. (İnşirah, 94/5-6). İbn Abbas (r.a.) başta olmak üzere birçok tefsir alimi, bu iki ayetin metninde iki kere yer alan *zorluk* kelimesinin ma'rife yani belirli, *kolaylık* kelimesinin ise nekre yani belirsiz olmasından delil getirerek, her bir zorluğun en az iki kolaylığı olmalıdır fikrine varmışlardır (Kurtubi, 1996: XX, 108).

Her bir zorluğun en az iki kolaylığı vardır şeklindeki bu kaidenin, Tıb ve hastalıklar da dâhil her bir alanda geçerli olduğunu düşünebiliriz. Mesela her bir hastalığın en az iki devası (ilacı) vardır şeklinde de algılayabiliriz. O zaman hastalıklar da dâhil her bir sıkıntı karşısında insanlar, daha sabırlı ve daha çok çözüm arayışı içinde olacaktır. Nitekim şu mürsel hadis de bunu desteklemektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün dışarı çıktı. Neşe ve sevinç içinde şöyle dedi: Tek bir zorluk, iki tane kolaylığa asla galib gelemez. Akabinde inşirah suresinin 5. ve 6. ayetlerini okudu. (İbn Hibban, 1988: II, 575)

Bizim konumuz için önemli olan diğer bir husus, normal bir insan için bir iddia ya da bir görüş olarak kabul edilebilecek bir cümle, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olunca, artık o Müslümanlar için bir müjdeye dönüşür. Müslümanın dünya görüşünde çok büyük bir özgüven ve aynı zamanda Allahu Teala'ya karşı derin bir iman ve

tevekkül duygusunun da oluşmasına katkıda bulunur. Hatta biz bu cümleyi, içinde bulunduğumuz şu günlerde Covid-19 virüsüne derman arayan insanlık için de bir müjde olarak kabul edebiliriz. Bu illetin en az iki veya daha fazla devasının bulunacağını söyleyebiliriz. Henüz bulunamamış olması, ileride bulunmayacak anlamına gelmemektedir. Bilakis bu devanın bulunması için bir teşvik olarak algılanmalıdır.

Hz. Peygamber (s.a.s.) sağlık konusunu o kadar önemsemiştir ki onu yakın derecedeki bir imandan sonraki en büyük nimet olarak saymıştır. Bu konuda şöyle buyurmuştur: Allah'tan af ve afiyet (sağlık) isteyiniz. Zira bir kula, yakın derecesindeki bir imandan sonra, afiyetten (sağlıktan) daha hayırlı bir şey verilmemiştir. (Tirmizi, 1992: V, 557). Bu hadisteki Allah'tan sağlık isteyin ifadesinin, sadece dua ile isteyin değil de aynı zamanda, sağlığınıza dikkat edin, sağlığınıza korumak için gerekli bütün tedbirleri alın manasına geldiği aşikârdır. Bu husus gözden kaçırılmamalıdır. Yani sağlığı korumak için alınması gereken bütün koruyucu tedbirlerin yerine getirilmesini ve ayrıca hastalar için de hastalıktan kurtulup afiyete dönmek konusunda gerekli bütün tedavi şekillerinin uygulanması da istenmektedir.

Nitekim Hz. Peygamber, insanlara her derdin devasının aranması ve hastalıklar için de tedavi olunması gerektiğini de ayrıca öğütlemiştir. Arapların ona gelerek, Ya Resulallah, eğer tedavi olmaya çalışmazsak bize bir günah var mıdır, şeklindeki sorusuna şöyle cevap vermiştir: Ey Allah'ın kulları! Hastalandığınızda tedavi olunuz. Hastalığın devasını (ilacını) arayınız. Şüphesiz ki Allahu Teala, yaşlanma hariç devası olmayan hiçbir hastalık yaratmamıştır. (İbn Mace, 1992: II, 1137). Yine bu konuda diğer bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: Ey Allah'ın kulları! Tedavi olunuz. Çünkü Allah, her bir hastalığın şifasını da yaratmıştır. (Tirmizi, 1992: IV, 383). Resulullah (s.a.s.), tedaviye bu kadar önem verirken, tedavinin helal yoldan olması gerektiğini de eklemekte ve şöyle demektedir: "... şu halde tedavi olun ama haram şeylerle tedavi olmayın (Ebu Davud, 1992: IV, 206). Bütün bunlarla beraber tedavinin mutlak olmadığı, ilacın ilgili hastalığa denk gelmesi gerektiği şeklinde bir kapı aralığı da bırakılmakta ve şöyle denmektedir. Her derdin bir devası vardır. İlaç hastalığa denk gelirse Allah'ın izniyle hasta iyileşir." (Müslim, 1992: II, 1729)

Halk arasındaki *yarım doktor candan eder* şeklindeki vecize, Sünnette de yerini bulmakta ve hatta yarım doktorlardan tazminat dahi istenmektedir. Yeterli liyakat ve uzmanlığı olmadığı halde, insanları tedavi etmek gibi ciddi bir işe kalkışanlar cezalandırılmakta ve sebep olacakları olumsuzluklardan mesul tutulmaktadır. Şu hadisi şerif bu

konuya ışık tutmaktadır: Her kim ki bilgisi olmadığı halde doktorluğa kalkışırsa, sebep olacağı zararı ödemek zorundadır. (Ebu Davud, 1992: IV, 710).

Hadiste vücudumuzun her bir azasına, mafsalına ve kemiğine kadar, her birinin ayrı birer nimet olduğu belirtilmekte ve onların her biri için ayrıca şükredilmesi gerektiğini hatırlatılmaktadır. Bu anlamda şu hadis dikkati caliptir: İnsanlar bedenlerindeki her bir kemik için, her Allah'ın günü şükür niyetiyle bir sadaka vermelidirler. (Buhari, 1992:III, 170). Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) sadece, çok şükür denerek yetinilmemesini, her bir nimet için ayrı şükredilmesini ve vücudumuzun her bir aza ve mafsal ve kemiğinin de ayrı birer nimet olduğunu hatırlatmaktadır. Burada ayrıca nasıl şükür edileceği de gösterilmekte, fakirin lehine olarak maddi bir şükür tavsiyesi yapılmaktadır. Nimeti veren Allah'tır. Ama onun şükürü, fakire yardım etmek iledir. Bu nokta da bizce, nebevi sünnetin sosyal tezahürlerinden biri olarak ayrıca dikkat çekilmesi gereken bir husustur.

Sünneti Nebi'de hastalara psikolojik ve moral desteği verilmesi de çok önemsenmektedir. Hasta ziyareti ile ilgili pek çok hadisin⁴ yanı sıra, hastalara nasıl moral ve manevi destek verileceği de gösterilmektedir. Onlara ölümden bahsedilmemesi, bilakis iyileşme umudu aşılması gerektiği bildirilmektedir. Nitekim Hz. Peygamber bir hastayı ziyaret ettiğinde ona şöyle derdi: Önemli bir şeyin yok. Geçmiş olsun. İnşallah bu hastalık senin için temizleyici (günahlardan arındırıcı) olacaktır. (Buhari, 1992: VII, 7). Yine aynı şekilde, birçok hadiste ziyaretçilerin hastaya moral vermesi tavsiye edilmektedir. Şu hadisi şerif bunlardan biridir: Hastanın yanına girdiğinizde iyileşip yaşayacağı konusunda ona moral verin. Çünkü bu, onun akıbetini değiştirmese de onun günlünü hoş eder. (İbn Mace, 1992: I, 462).

Aynı şekilde hastanın maneviyatının ve moralinin düzgün seyretmesi için, hastalığından dolayı yerine getiremediği amelleri konusunda hiç bir kaybı olmadığı da ifade edilmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: Vücudunda bir hastalığa yakalanan her Müslüman için Allahu Teala, onun koruyan meleklerle şöyle emreder: Bu kuluma, benim verdiğim bu hastalığa bağımlı kaldığı sürece, sağlığında iken her gün ve gece yapmakta olduğu amellerin aynısını yazın. (İbn Hanbel, 1992: III, 194). Görüldüğü gibi hasta olan bir mü'min o hastalığa sabretmenin sevabını almanın yanı sıra, eskiden yaptığı amellerinin hiçbirinden mahrum kalmamaktadır.

⁴ Hasta ziyareti ile ilgili hadisler için bakınız: (İbn Enes, 1992: I. 312; İbn Hanbel, 1992: III, 175; İbn Hibban, 1988: VII, 222)

O amelleri aynen yapıyormuş gibi ecri ve sevabı devam etmektedir. Hatta hastalığın kendisi dahi bir manevi temizlik için adeta fırsat olarak takdim edilmektedir. Őu hadiste olduğu gibi: Müslümanın başına gelen hastalık, eziyet veya başka herhangi bir sıkıntı gibi şeyler sebebiyle Allah, o kişinin günahlarını, tıpkı ağacın yapraklarını döktüğü gibi döker. (Buhari, 1992: VII, 7).

Peygamber'in Sünnetinde, hastaların asla ye's haline düşmeleri yani ümitsizlik hissine kapılmaları istenmez. Daima ümitvar olunması tavsiye edilir. En zor durumlarda dahi ölümün arzu edilmesi menedilir. İntihar asla caiz görülmez. Öyle bir duyguya kapılma ihtimali dahi kapatılmaya çalışılır. Bu konuda Rasulullah şöyle buyurur: Sizin hiç biriniz başına gelen bir sıkıntıdan dolayı ölümü temenni etmesin. Çok zorlanır da illa bir şey demesi gerekirse ancak şöyle desin: Eğer benim için hayat daha hayırlı ise beni sağ bırak. Yok eğer, ölümüm daha hayırlıysa canımı sen al. (Buhari, 1992: VII, 10). Bu son hadiste görülmektedir ki bir Müslüman için ümitsizliğe ve intihara asla mücadele edilmemektedir.

Hiz. Peygamber'in Salgın Hastalıklarla İlgili Hadisleri ve Karantina

Bulaşıcı hastalık, hadislerde taun kelimesiyle ifade edilir. Taun kelimesi sözlükte yaralamak, ayıplamak, kusurlu görmek anlamlarındaki ta'n kökünden türemiştir. Dilcilere göre bulaşık yayılan her hastalığın adıdır. Aslında Arapçada bulaşıcı hastalık ifadesinin asıl karşılığı veba kelimesidir. Taun onun bir türünü ifade eder. Aslında bu iki kelime arasında bir umumilik - hususilik ilişkisi vardır. Her taun vebadır. Ama her veba taun değildir. Yani taun, bulaşıcı hastalıklardan bir tanesidir. Bununla beraber her iki kelime de bir birinin yerine kullanılır. Yani taun, o kadar meşhur olmuş ki bütün bulaşıcı hastalıklar anlamında da kullanılır hale gelmiştir (Kurt, 2009: 20-21).

İslam Tarihi boyunca, bulaşıcı hastalıklarla ilgili gerek taun gerekse veba adıyla birçok kitaplar telif edilmiştir. Bu konu ile ilgili yapılan bir yüksek lisans tezinde bu kitaplardan 29 tanesi sayılmaktadır ki bazıları *taun* bazıları da *veba* kelimesiyle başlıklandırılmıştır (Kurt, 2009: 11-14).

İslam tarihinde birçok taun olayı kaydedilmiştir. Hiz. Peygamber zamanında görülen ilk taun Hicretin 6. Yılında (M. 627) Medain'de meydana gelen Şirûye taunudur. Hiz. Ömer zamanında da birkaç taundan söz edilir. (Varlık, 2011: XXXX, 175).

Salgın hastalıklar denince akla ilk olarak gelen meşhur hadis şudur: Bir yerde salgın hastalık çıktığını duyduğunuzda oraya

gitmeyiniz. Eğer bu salgın, sizin bulunduğunuz yerde çıkmışsa, ondan kaçmak için oradan çıkmayınız. (Buhari, 1992: VII, 21; Müslim, 1992: II, 1742).

Bu hadisin sebebi rivayeti, İslam Tarihinde Amvas vakıası ya da Amvas vebası olarak bilinen meşhur olay sebebiyle Hz. Ömer'in Aşhab ile yaptığı bir istişaredir. İslam Tarihinin ilk dönemlerinde, hicretin 18. yılında (M. 639) Hz. Ömer'in (r.a.) hilafeti zamanında meydana gelen bu meşhur *Amvas vebası* hakkında biraz detaylı bilgi vermek yerinde olacaktır:

Amvas, Kudüs'ün kuzey batısında küçük bir yerleşim yeridir. Eski adı Emmaus olan Amvas, Kudüs ile Remle arasında ve Kudüsün 33 km. kuzey batısında, denizden 375 m. Yükseklikte bir tepenin eteklerinde kurulmuştur. (Fayda, 2011: III, 100)

Amvas mıntıkası Ebu Ubeyde el-Cerrah'ın komutanlığında Hicri 17 yılında (M. 638) fethedilmiştir. Ebu Ubeyde el-Cerrah, sahabenin büyüklerindedir. Daha sağlığında Hz. Peygamber tarafından cennet ile müjdelenen on kişiden yani aşere-i mübeşereden biridir. Savaşçı ve cesur bir komutandır. Hz. Peygamber (s.a.s.) onun hakkında her ümmetin bir emini vardır. Bu Ümmetin emini de Ebu Ubeyde'dir buyurarak ona büyük bir övgü vermiştir. İşte bu büyük komutan Amvas civarında İslam ordusunun başında komuta görevi ifa ederken, taun hastalığı baş göstermiş ve kısa zamanda Filistin, Kudüs, Dımaşk gibi Biladi Şam topraklarına yayılmıştı. Fakat Medine'dekilerin bundan henüz haberi yoktu.

Hz. Ömer, yeni fethedilen şehirleri ve Şam'ı denetlemek üzere yanındaki Müslüman birliklerle Medine'den Şam'a doğru yola çıkar. Hicaz ile Şam topraklarının hududu olan Serğ şehrine geldiğinde kendisini, Ebu Ubeyde, Şurahbil b. Hasene, Yezid b. Ebi Süfyan gibi sahabilerin de aralarında bulunduğu komutanlar karşılarlar. Orada yapılan istişare toplantılarında, Hz. Ömer bütün Şam topraklarına yayılan veba hastalığından haberdar olur. Hatta Ebu Ebeyde b. el-Cerrah'ın anlattıklarından ürperir, dehşete düşer. Yola devam edip etmeme konusunda mütereddit kalır. Hz. Ömer, Şam'a doğru devam etmek ya da Medine'ye geri dönmek konusunda bir karar verebilmek için istişare toplantıları düzenler. Önce muhacirleri toplar. Fakat istişareye katılan muhacirler arasında görüş farklılıkları ortaya çıkar. Onların bir kısmı, Allah rızası için yola çıktıklarını, dolayısıyla devam etmeleri gerektiğini, başlarına bir şey geleceğine inanmadıklarını ifade ederler. Diğer kısmı ise taunun bir bela ve felaket olduğunu, bunu bilerek gitmelerinin doğru olmadığını, Medine'ye dönmeleri gerektiğini söylerler. Muhacirler arasında yaşanan bu ihtilaf üzerine Hz. Ömer bir karar veremez ve bu sefer ensarı toplar onlarla istişare

eder. Fakat ensar arasında da bir görüş birliği oluşmaz. Bunun üzerine Halife üçüncü istişare toplantısını yalnızca Kureyş'ten ilk hicret eden ve Mekke'nin de fethine katılan muhacirler arasında düzenler. En tecrübeli kabul ettiği bu kişilerin görüşüne başvurur. İki kişi dışında onların tamamı, içinde buldukları Taun meselesinin büyük bir imtihan olduğunu, sonunda ölüm söz konusu olabileceği, dolayısıyla Medine'ye dönmenin daha doğru olacağı şeklinde görüş ifade ederler. Hz. Ömer de bu görüşü benimser ve ordusuna ertesi gün erkenden geri dönüşe geçileceğini, bunun için hazırlanmalarını emreder. Halifenin bu kararını öğrenen Ebu Ubeyde el-Cerrah son derece üzülür. Çünkü kendisi çok tevekkül ehli ve kadercı bir anlayışa sahip idi. Hz. Ömer'in karşısına geçerek şöyle der: "Allah'ın kaderinden mi kaçıyorsun ya Ömer?" Ona çok değer veren ama ondan bu sert tepkiyi beklemeyen Halife Ömer, ona uzun uzun bakar ve tarihe geçen şu cevabı verir: "Evet Allah'ın bir kaderinden öbür kaderine kaçıyorum." Hz. Ömer'in Ebu Ubeyde'ye karşı getirdiği şu mantıki deliller de ilginçtir. Ey Ebu Ubeyde! Bu sözü keşke senden başka birisi söyleseydi. Sen devente bir vadiye gittiğinde vadinin bir tarafı yeşillik diğer tarafı da çorak olsa, hangi tarafı tercih ederdin. Yeşillik ve otlak tarafı tercih ettiğinde, bu Allah'ın takdiriyle olmayacak mıydı? Ya da eğer çorak tarafı tercih etseydin, bu da Allah'ın takdiriyle olmayacak mıydı? Bunların her ikisi de Allah'ın kaderidir. Halife Ömer ile Ebu Ubeyde el-Cerrah bu şekilde konuşurlarken, Abdurrahman b. Avf yanlarına gelir. Konuşulanları öğrendiğinde o meşhur hadisi nakleder ve der ki; ben Resulullah'ın (s.a.s.) şöyle buyurduğunu duydum: Şayet bir yerde taun hastalığı ortaya çıktığını duyarsanız oraya girmeyiniz. Sizin bulunduğunuz yerde taun hastalığı meydana gelirse oradan da çıkmayınız. Bunun üzerine Hz. Ömer, verdiği kararın hadise uygun olmasından dolayı çok sevinir. Allahu Teala'ya hamdu sena eder ve Medine'ye geri döner. (Buhari, 1992: VII, 21-22; Müslim, 1992: II, 1740-41).

Amvas'da meydana gelen ve Biladi Şam bölgelerine yayılan bu taun hastalığında, Ubeyde b. El-Cerrah, Muaz b. Cebel, Ebu Cendel b. Suheyl, Yezid b. Ebi Süfyan, Şurahbil b. Hasene, Fazl b. Abbas, Süheyl b. Amr gibi meşhur sahabilerin de aralarında bulunduğu 25000 civarında kişi vefat etmiştir. Bu sayı o bölgedeki İslam ordusunun yarısını teşkil ediyordu. Bu sayının artmasında bölgede meydana gelen savaşlar ve aynı yıl vuku bulan kıtlık da etkili olmuştur. Bu konuyu ele alan birçok çalışma vardır. Ama biz

konumuzu asıl mecrasından çıkarmamak için onlardan bahsetmeye gerek görmedik.⁵

Salgın hastalıklarla mücadelede şüphesiz ki en önemli husus panik yapmamak yani sabretmektir. Hz. Peygamber bütün hastalık ve musibetlerde olduğu gibi, salgın hastalıklar konusunda da sabrı özellikle tavsiye etmektedir. Fakat dikkat çekici bir şekilde, salgın hastalıklara sabretmenin ecini diğerlerinden farklı bir derece ile vurgulamaktadır. Hatta ona en yüksek mertebeyi yani şehitlik derecesini müjdelemekte ve şöyle demektedir: Kim salgın hastalığa yakalanır da sabrederek ve başına Allah'ın kendisine yazdığı şeyden başka bir şey gelmeyeceğine (kadere) inanarak, ecini de Allah'tan bekleyerek beldesinde kalırsa (ondan kaçmak için başka yere gitmezse) ona tıpkı bir şehit sevabı vardır. (Buhari, 1992: IV, 150). Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta şudur. Hadiste o kişi o hastalıktan ölürse kaydı yoktur. Yani bu hastalığa sabreden kişi ölse de kalsa da şehit sevabını hak etmektedir.

Bulaşıcı hastalığa yakalanan ve sabreden kişilerle ilgili olarak vaat edilen bu büyük mükâfatların yanı sıra, bulaşıcı hastalık bulunan yerden kaçanlarla da ilgili olarak aynı derecede şiddetli uyarılar vardır. Bu konuda Hz. Peygamber bir hadisi şeriflerinde şöyle buyurmaktadır: Salgın bir hastalığın bulunduğu yerden kaçan bir kişi, cepheden kaçan kişi gibidir. (İbn Hanbel, 2013: 1794.) Aynı manadaki diğer bir hadiste şu ziyade vardır: ... Sabreden kişi de cephede sabretmiş kişi gibidir. (İbn Hanbel, 2013: 967). Bu iki hadiste yapılan uyarı ve müjde, mantıken çok makuldür. Zira bulaşıcı hastalığın bulunduğu yeri terk edenler, yüksek oranda bir bulaşı riskini taşımış olmaktadırlar.

Resulullah bizzat kendisi de dualarında bulaşıcı hastalıklardan Allah'a sığınmıştır. Onun bu duası, halen bizim için de geçerli olmak üzere, kendisi ile dua edebileceğimiz me'sur dualardan biri olarak hadis kaynaklarımızda yer almaktadır. Enes b. Malik *radiyallahu anh*'den rivayet edildiğine göre Resûl-i Ekrem şöyle dua ederdi: Allâhümme innî eûzü bike mine'l-barasi ve'l-cünûni ve'l-cüzâmi ve seyyii'l-eskâm: Allahım! Alaca hastalığından, akıl rahatsızlığından, (bulaşıcı) cüzâm illetinden ve bütün kötü hastalıklardan sana sığınırım. (Ebu Davud, 1992: II, 195).

Hz. Peygamber, insan hayatı ve sağlığı için tehlike teşkil eden hayvanların imha edilmesini emretmiş, tehlikeli olan kuduz köpek, akrep, fare ve benzeri zararlı hayvanların ve zararlı böceklerin ihramlı

⁵ Daha geniş bilgi için bakınız; Cengiz, E. (2020). Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvas Taunu ve Etkileri. *Kafkas Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 7 (13). 129-150.

iken dahi öldürülebileceğini söylemiştir. (Buhari, 1992: IV, 99). Bu tür hayvanların ve diğer haşeratin öldürülmesine izin verilmesi, tabidir ki onların insan sağlığına zarar vermesi durumundadır.

Bulaşıcı hastalıkla ilgili Sünnette tavsiye edilen en önemli noktalardan biri de *korunmadır*. Korunma dendiğinde ilk akla gelen şey tabi olarak, bulaşıcı hastalığa yakalanan kişiyi ziyaret etmemektir. Hz. Peygamber bundan daha öte bulaşıcı hastaların da başkalarına karışmamasını istemekte ve şöyle buyurmaktadır: Bulaşıcı hastalığı olan kişi, sağlıklı olanların yanına gitmesin. (Müslim, 1992: II, 1743). Bu hadiste dikkat çeken husus, bulaşıcı hastalığa yakalanan kişinin yanına gidilmeyeceği gibi, o kişinin de sağlıklı olan kişileri ziyaretten alıkonmasıdır. Buna göre sünnette hem tecrit, hem de karantina uygulaması tavsiye edilmektedir. Hasta olan kişilerin tecrit edilerek diğerlerinden ayrı tutulması gerektiği gibi belde olarak da karantina uygulanmalıdır. Daha yukarıda verilen hadiste belirtildiği üzere, salgın çıkan memlekete gidilmemesi ve aynı şekilde salgın çıkan memleketten de çıkılmaması tavsiyesi, şehirlerin karantina altına alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yani hastalar için tecrit, şehirler için de karantina tavsiye edilmektedir.

Evrensel bir din İslam'ın mensubu olan Müslümanlar, hem fert hem toplum hem de küresel bazdaki sorunlarla ilgili çözüm önerileri sunabilmelidir. Kıyamete kadar, gelmiş gelecek bütün sorunların çözümünü 1400 yıl önce gelmiş ve görevini tamamlamış bir şahıstan, uygulanmaya hazır bir şablon şeklinde beklemek beşer tabiatına uygun değildir. Hz. Peygamber vahiy ile gelmiş, onunla yeni bir din gönderilmiş ve görevini tamamlamış ve artık ahireti teşrif etmiştir. Günümüz insanı karşılaştığı yeni sorunlar karşısında onun insanlığa sunduğu ilke ve uygulamalar doğrultusunda yeni çözüm önerileri sunabilmelidir. Yani onun getirdiği ilkeleri günümüz şartlarına göre değerlendirerek yeni İslami çözüm önerileri sunabilmelidir. Hz. Peygamber bir örnektir. Onun örneğinde yeni çözümler üretilebilmelidir.

Bu bakış açısı ile sünnete bakıldığında adı bizzat konmamış olsa bile karantina kelimesini çağrıştıran hadisler ve sahabe uygulamaları mevcuttur. Yukarıda arz ettiğimiz *veba hadisi* ile *hastalıklı kişinin sağlam kişileri ziyaret etmemesi* hadisi bunların örneklerinden sayılabilir. Bu iki hadisin birincisinde şehir ya da toplum bazında bir *karantina düşüncesinin*, ikincisinde de hasta olan fertler bazında bir *tecrit olayının* söz konusu olduğu görülmektedir. Çünkü günümüzde Karantina kelimesine yüklenen anlam şudur: Bir bulaşıcı hastalığın bulaşmasına maruz kalmış veya kalmış olmasından şüphe edilen insan veya evcil hayvanların, hastalığın en uzun kuluçka

dönemi boyunca, böyle olmayanlarla temasını önlemek için hareket serbestiliğinin sınırlandırılmasıdır. (Unat, 1975: 28.)

Aynı şekilde, yukarıda anlatılan Amvas vebası olayında, Hz. Ömer'in ve yanındakilerin Medine'ye dönmesinden sonra, oradaki komutanların, hastalığın görüldüğü askeri birlikler ile diğerlerini ayırmaları, karışmalarını önlenmeleri gibi uygulamaları da *karantina mefhumu* olarak kabul edilebilir. Amr b. As'ın yaptığı bu uygulamalar ile askerin geri kalan yarısı bulaşıcı hastalığın pençesine düşmekten ve ölümden kurtarılmıştır. (Cengiz, 2020: 143-144.)

Hadislerde, bulaşıcı hastalık çıkan bir yerde bulunan kişilerin oradan ayrılmamaları istenmektedir. Dikkat edilirse buna, hastalığa yakalanan ya da yakalanmayan hepsi dâhildir. Sadece hastalananları değil de o beldede yaşayanların hepsini kapsaması, hastalığın yayılmaması için çok önemli bir tedbirdir. Aksi takdirde, hastalar kalsın sağlamlar gitsin şeklindeki bir mantık asla insani olamaz. Zira hastalığa sebep olan virüse maruz kalmış fakat henüz hastalık belirtileri göstermeyen kişilerin, gittikleri yeni yere taşıyıcı olmaları da büyük bir ihtimaldir. Bu durum da hastalığın yeni beldelere de bulaştırılması anlamına gelmektedir. Bunun için, hastalık belirtilerini gösterse de göstermese de o şehirde yaşayanların hepsine seyahat kısıtlaması getirilmesi, toplum sağlığı açısından daha mantıklı ve hatta gereklidir. Eğer sağlam kişiler orayı terk ederse, hastalıktan ölenleri defnedecek şahısların kalmaması gibi bir durum ortaya çıkabilir. Açıkta kalan cesetlerden çıkan virüs ve bakterilerin havaya karışması ve rüzgârla diğer uzak memleketlere götürülmesi durumunun vuku bulması, küresel bir riski de barındırmaktadır. Bir veya birkaç belde ile kurtarılacak bir salgın hastalığın küresel bir pandemiye dönüşmesi ihtimali ortaya çıkmaktadır. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında, Hz. Peygamber, *bulduğunuz yerde salgın hastalık çıkarsa orayı terk etmeyiniz sabrediniz* şeklindeki emrinin, ne kadar büyük hikmetler içerdiği anlaşılmaktadır. Bu tedbire uyulmalıdır. Uymayanlar uyarılmalıdır. Uyarıya rağmen ısrar edenler cebren orada tutulmalıdır. Yani tam bir karantina uygulanmalıdır.

Salgının çıktığı bir beldede bekleyen hasta yakınlarının veya diğer hasta olmayan kişilerin psikolojisine de yardımcı olan rivayetler de vardır. Salgın hastalık çıkan bir memlekette, evinde sabırla bekleyen kişilere, hastalanmasa bile şehit sevabı müjdelenmektedir. Müminlerin annesi Hz. Aişe'den (r.ha) nakledilen bir hadis şöyledir: "Allah Rasulü'ne (s.a.s.) taunun ne olduğunu sordum. Dedi ki; taun, Allah'ın dilediği kişilere isabet ettirdiği bir azaptır. Ama Allah onu müminler için rahmet kılmıştır. Beldesinde taun çıkan bir kişi sabrederse, sevabını yalnız Allah'tan bekleyerek, başına Allah'ın

yazdığından başka bir şeyin isabet etmeyeceğine inanarak evinde oturursa, orayı terk etmezse, Allah ona muhakkak ki bir şehit sevabı yazar. (Buhari, 1992: VII, 215). Bu hadisten anlaşıldığı gibi, hastalığa hiç yakalanmayan kişiler dahi Hz. Peygamber'in *bulunduğunuz yerde taun çıkarsa orayı terk etmeyin* emrine uydukları için şehitlik sevabıyla müjdelenmektedir. Bu büyük ecre nail olmanın şartları şunlardır: Bulaşıcı hastalık çıkan şehrini terk etmemek, Allah'ın takdirine inanmak, sabretmek, bütün bunların sevabını Allah'tan istemektir. Sözü edilen hadiste de görüldüğü gibi, bir kimsenin taundan kaçması, savaş cephesinden kaçmaya benzetilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmamızda görülmüştür ki Hz. Peygamber'in bulaşıcı hasta, hastalık ve bulaşıcı hastalıklarla ilgili birçok hadisleri vardır. Bulaşıcı hastalıklara karşı alınabilecek tedbirler; karantina, tıbbi tedavi, dua sabır ve tevekküldür. Bu tedbirler, birbirinin alternatifi değil destekleyicisidir. Her birinin aynı anda ve beraberce uygulanması gerekir. Bunlardan tıbbi tedavinin yapılabildiği kadar yerine getirilmesi ve ardından dua ve tevekkül edilmesi anlaşılır ve kabul edilebilir hususlardır.

Hz. Peygamber'in hastalıklara karşı tutumu, öncelikle hastalanmamaya yani sağlıklı kalmaya çalışmaktır. Ama hastalanıldıysa gerekli tedbirleri almak ve tedavi olmaya çalışmaktır. Ayrıca dua ve sabır ile Allah'tan yardım istenmelidir. Hastalar ziyaret edilmeli ve onlara moral verilmelidir.

Hastalığın bulaşması mümkündür. Bize bulaşmaması, ama bulaştıysa şayet, başkalarına bulaştırılmaması için gerekli tedbirler alınmalıdır. Karantina uygulaması da en az *dua ve tevekkül* kadar İslami bir mefhumdur. Hadislerden ve İslam Tarihindeki bazı ilgili uygulamalardan anlaşılmaktadır ki bulaşıcı hastalık söz konusu olduğunda, bireysel veya toplumsal tecrit yani karantina uygulaması yapılmalıdır. Hz. Peygamber karantinayı sadece tavsiye etmekle yetinmemiş, karantinaya ve onun kurallarına uymayı dini bir gereklilik olarak görmüştür. Karantinaya karşı çıkmak veya ondan kaçmak caiz değildir. Buna karşılık taun (bulaşıcı hastalıklar), Müslümanlar için bir rahmet vesilesi kılınmıştır. Bulaşıcı hastalıklardan ölenler, bu hastalıklara yakalananlar ve hatta bulaşıcı hastalığa yakalanmasa bile, onun bulunduğu şehirde sabrederek bekleyen kişiler, rivayetlerde övülmüş ve şehitlik mertebesine layık görülmüştür.

Hz. Peygamber beşer olarak kendisi de bazen hastalanmıştır. Hastalandığında o günün şartlarında tedavi olmuş ve şifa bulmak için

Allah'a dua etmiştir. Dualarında, çeşitli hastalıklardan Allah'a sığınmıştır. Hastaları ziyaret etmiş, onlara moral vermiş, iyileşmeleri için de dua etmiştir. Bütün bunları ümmetine de tavsiye etmiştir. Hasta olduğunda tedavi olunmasını tavsiye etmiştir. Hastalık, sağlık, tedavi, hasta ziyareti, temizlik gibi konularda Hz. Peygamber'in birçok hadisleri vardır ki bunlar, *Tıbb-ı Nebevi* adı altında ayrı bir bölüm oluşturmuştur. Bizce *Tıbbı Nebevi*, tıbbın ve tedavinin Hz. Peygamber tarafından çok önemsenmesi ve o günkü mevcut şartlarda bizzat uygulamaya konmasıdır.

Kur'an, günde 5 kere el, kol, yüz ve ayakların yıkanmasını yani abdest almayı insanlığa bir ibadet olarak öğretmiştir. Hatta bunu, her gün kılınması farz olan 5 vakit namazın ön şartı kılmıştır. Yani İslam'a göre temizlik ibadettir. Hatta imanın yarısıdır. Bizce, pandemi sürecindeki günümüz insanı, bu konuyu bu yönüyle de düşünmeli, Hz. Peygamber'in değerini ve İslam dininin güzelliğini idrak etme konusunda biraz daha farkındalık içinde olmalıdır.

Kaynakça

- Aba, V. (2019). *Tıbb-ı Nebevi Kaynağı ve Bağlayıcılığı*. İstanbul: Endülüs.
- Buhari, M. (1992). *Sahihu'l-Buhari*. İstanbul: Çağrı.
- Cengiz, E. (2020). Hz. Ömer Döneminde Meydana Gelen Amvas Taunu ve Etkileri, *Kafkas Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 7 (13). 129-150.
- Ebu Davud, S. (1992). *Sünenü Ebu Davud*. İstanbul: Çağrı.
- Fayda, M. (2011). Amvâs. *TDV Ansiklopedisi* içinde. (III, 100). İstanbul.
- Hakim, N. (1990). *Müstedrek*. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Hanbel, A. (1992). *Müsned*. İstanbul: Çağrı.
- İbn Hanbel, A. (2013). *Müsned*. Riyad: Daru's-Selam.
- İbn Hibban, A. (1988). *Sahihu İbn Hibban*. Beyrut: Müessestü'r-Risale.
- İbn Mace, M. (1992). *Sünenü İbn Mace*. İstanbul: Çağrı.
- Kurt, İ. (2009). *Hadislerde Veba ve Korunma Yolları Bezlu'l-Maun Adlı Eser Çerçevesinde*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.
- Kurtubi, M. (1996). *el-Cami' li Ahkami'l - Kur'an*. Kahire: Daru'l-Hadis.
- İbn Enes, M. (1992). *Muvatta*. İstanbul: Çağrı.
- Müslim, (1992). *Sahihu Müslim*. İstanbul: Çağrı.
- Nesai, A. (1992). *Sünenü Nesai*. İstanbul: Çağrı.

- Şeker, N. (2020). Hz. Peygamber'in Hadislerinde Koruyucu Hekimlik: Hacamat Örneği, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(21), 156-188.
- Tirmizi, M. (1992). *Sünenü Tirmizi*. İstanbul: Çağrı.
- Turhanoglu, A. (1996). *Hadislerde Koruyucu Hekimlik*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Unat E. (1975). *Bulaşıcı Hastalıklarla Savaş ve İslam Dini*. İstanbul: Fatih.
- Varlık, N. (2011). Tâun. *TDV Ansiklopedisi* içinde. (XXXX, 175-177). İstanbul.
- <http://www.acpm.org/about-acpm/what-is-preventive-medicine>
(Erişim Tarihi: 06.07.2020)